

• Both Noémi Zsuzsanna •

2019/4

Kelbert Krisztina: SZEMTŐL SZEMBEN

Both Noémi Zsuzsanna

Kelbert Krisztina: Szemtől szemben

Képek a szombathelyi zsidóság történetéből / Eye to Eye

With the History of Szombathely's Jewish Community

Yellow Design Kft., Szombathely, 2016., 656. oldal.

A szombathelyi zsidóság egy évszázados múltját áttekintő, Kelbert Krisztina által írt, gazdagon illusztrált *Szemtől szemben* című kötet a szombathelyi Zsidó Kultúra Házában rendezett azonos című kiállítás alapján készült. A kolosszális vállalkozás célja, melyet a lengyel zsidóság történetét összefoglaló, Barbara Kirshenblatt-Gimblett és Lucjan Dobroszycki által összeállított *Image Before My Eyes. A Photographic History of Jewish Life in Poland, 1864–1959* című, 1977-ben megjelent kötet inspirált,¹ a szombathelyi zsidó közösség múltjával kapcsolatos fényképek feltárása és azonosítása, illetve egyetlen gyűjteménybe való rendezése volt. A tárlaton, illetve az albumban szereplő fotográfiák alapvető bázisát a szombathelyi Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Történettudományi Osztályának több mint húszezer üvegnegatívot tartalmazó, úgynevezett Knebel Fotóarchívuma szolgáltatta, melynek anyagát az 1860-as évek elején alapított és egy évszázadon keresztül működő Knebel fényképészdinasztia műhelyének hagyatéka képezi. A hivatalos fotósok munkái mellett azonban a gyűjteménybe műkedvelők albumai, valamint amatőr családi felvételek is bekerültek, igazolva Susan Sontag a fényképezésről írott, széles körben ismert művének azon megállapítását, mely szerint az idő a legtöbb fotót művészi rangra emeli – még a legamatőrebb felvételt is. A kollekció darabjainak írott források és interjúk segítségével való történeti kontextusba ágyazása révén a vizuális és narratív források szépen kiegészítik egymást.

Az ismertetés tárgyát képező album negyven téma köré csoportosítva, összesen 1178 képen mutatja be a soá előtti több mint 3000 és vészkorszak utáni alig 300 főből álló szombathelyi zsidóság mindeddig feltáratlan történetét. A kötetben szereplő legkorábbi datált fénykép 1880-ból származik, a legkésőbbi pedig 1961-ben készült, az időintervallum azonban, amelyet a kiadvány lefed, va-

lamivel tágabb ennél. A képek szóródása nem egy-séges: míg az 1920 és 1940 közötti korszak kima-gaslóan jól dokumentált, az 1940-es évektől egyre kevesebb fotó készült és maradt hátra az utókorra. A vizuális források hiánya ellenére a szerző jórészt dokumentumokra támaszkodva a vészkorszakot és az újrakezdés éveit is tárgyalja.

Kelbert Krisztina meggyőződése szerint „ha ál-talánosságban beszélünk Auschwitzról, soha nem szembesülünk a drámai pusztítás valóságával” (17. old.). Ez az elv fejeződik ki a személynevekkel el-látott fotográfiákat és családtörténeteket, illetve bi-ografikus elemeket bőséggel felvonultató elbeszél-módban, melynek révén a múlt homályos alakjai körvonalazható személyiségekké válnak. Az ily módon megteremtett, érzelmileg telített tér kialakí-tásával, a szerző szavaival élve, szinte tapintható közelségbe kerül a holokauszt pusztítása révén ke-letkezett űr (19. old.). A kötet azonban jóval több „klasszikus értelemben vett” helytörténeti munká-nál. A személyesség egyetemessége miatt a szom-bathelyi zsidóság mikroközösségnek prizmáján ke-resztül a magyarországi és a Közép-Európai zsidó-ság mindennapjai is érzékelhetővé válnak. Ezért is fontos, hogy Balogh Róbert angol nyelvű fordítása révén a kiadvány tartalma a magyarul nem beszélő olvasóközönség számára is hozzáférhető. A szemé-lyessé tétel mellett és az illusztrációs funkció túl a fotók empirikus adatokat is közvetítenek: bejárha-tóvá teszik Szombathely régi utcáit, pillanatképeket rögzítenek baráti társaságokról, felelevenítik a ko-rabeli viseletet vagy éppen egy Hitler portréjával díszített polgári lakásbelső megjelenítése révén köz-vetítenek információkat szombathelyi családok ideológiai orientációjáról.

Zsidó közösségek a 17. századtól kezdtek inten-zíven megtelepedni Szombathely környékén. A vá-rosba való betelepedésük az ezt lehetővé tevő, 1840-ben hatályba léptetett törvényt követően, a

század második felében gyorsult fel. A közösség gyors ütemű gyarapodása a keresztények körében ellenérzéseket szült: 1848 áprilisában, az országban nem egyedülként, Szombathelyen zsidóellenes megmozdulásokra került sor. Konfliktusok azonban a zsidó közösségben is voltak, s ezek 1868-ban az ortodox és a neológ irányzat hívei közötti szakadáshoz vezettek. A többségben lévő és a város életére is nagyobb hatást gyakorló neológok 1880-ban avatták fel kéttornyú, orgonával is ellátott templomukat, míg az ortodoxok számára az 1827-ben felavatott zsinagóga maradt a hitélet központja. A dualizmus időszaka, s főként az 1890-től az első világháborúig tartó évtizedek, mindkét irányzat történetében az építkezés és a prosperitás periódusát jelentették. Miközben az asszimiláció felgyorsult és a helyi keresztény közösséggel való kapcsolatok megerősödtek, számos új zsidó egyesület megalapítására is sor került. A zsidó kereskedőcsaládok tevékenysége nélkül a város dinamikus fejlődése elképzelhetetlen lett volna; ez vizuálisan is érzékelhető a zsidó családok lakóházai által uralt köztereket, utcácskákat ábrázoló fényképeken. A gazdasági életben játszott szerep mellett a szombathelyi zsidók befolyásosabb tagjai a város kulturális életének résztvevői és alakítói voltak.

Az első világháborúból, az ország más részeihez hasonlóan, a szombathelyi zsidó közösség katonai és polgári tekintetben is kivette a részét. Ennek ellenére a háború utolsó éveiben országszinten erős antiszemita hullám jelentkezett, a *numerus clausus* törvénybe iktatása révén pedig jogi szintre is elért. A város zsidó lakóinak száma 1920-ban érte el a maximumot, 3552 főt, ezt követően az ortodox és a neológ közösséget is enyhe, de folyamatos lakosságcsökkenés jellemezte. A bethleni konszolidációt követően az izraelita iparosok, vállalkozók és kereskedők befolyása Szombathelyen a továbbiakban is meghatározó maradt. A belvárosban, illetve a város forgalmasabb utcáiban lévő üzletek jelentős részét zsidó kereskedők működtették. Ez az oka annak, hogy a kiadvány két világháború közötti időszakra vonatkozó fejezetei a középosztálybeli zsidó családokra fókuszálva kitüntetett figyelmet szentelnek egy-egy kereskedő, vállalkozó család történetének bemutatására, nem feledkezve el azonban az izraeliták körében ugyancsak népszerű, orvosi és jogi pályán sikereket elért személyiségek életútjáról és a „modern Magyarország megteremtésében” kevesebb szerepet kapó (167. old.) zsidó nőkről sem. Miután a zsidó hagyomány a nő alapvető szerepkörét a feleség, anya és háziasszony hármasságában határozta meg, amely a patriarchális viszonyok megkérdőjelezése nélkül „hagyományos női

szerepeknek” megfelelő hivatással egészülhetett csak ki (185. old.), a zsidó női sorsok megjelenítésére az 1917-ben létrehozott Szombathelyi Neológ Izraelita Leányegylet kiváló választásnak bizonyult. A nők helyzetének javítását, illetve a rászorulókat élelmezését és támogatását hivatásként vállaló leányegylet a 14. életévüket betöltött zsidó lányok számára biztosított munkalehetőséget. A leányegylet történetének bemutatásával kirajzolódó képet a mozdulatművészet szombathelyi képviselőiről szóló fejezet és több, eltérő utat bejárt Szombathelyhez kötődő zsidó nő életútja színesíti.

1938-ban Darányi Kálmán győri beszédével a magyarországi zsidók sorsa újabb fordulóponthoz érkezett. A miniszterelnök a fegyverkezési program meghirdetése mellett a „zsidókérdés” létezéséről és rendezésének szükségességéről is szólt, ami országszinten korábban nem tapasztalt intenzitású antiszemita hangulatot teremtett. Az egyéni megmozdulások mellett szélsőjobboldali szervezetek megalakulására és 1938–1941 között három zsidótörvény életbe léptetésére is sor került. A helyzet Magyarország német megszállásával vált a korábbiánál is súlyosabbá. 1944. március 19-ét követően került sor Szombathelyen a náci hatalmat akaratlanul is kiszolgáló Zsidó Tanács megszervezése, május közepére pedig a zsidók gettósítása is lezárult. A későbbi deportálások akadálytalan lebonyolításának szempontjai szerint kialakított gettó területére összesen 926 családot, 2615 személyt zsúfoltak, s ez a szám a beldi, kőszegi, körmendi, vasvári és szentgotthárdi zsidók betelepítésével a későbbiekben négyezerre duzzadt. Június 29-én rajtaütésszerűen, a hajnali órákban vette kezdetét a gettó felszámolása. Ekkor az itt lévő tömeget, a legalapve-

több életfeltételeket is nélkülöző, 1920 óta üzemben kívül lévő Mayer motorgyár területére kísérték. Július 3-án megkezdődött a Vas megyei zsidók egy részének bevagonírozása, amit egy Sopronon keresztülhaladó, minden képzeletet felülmúló megpróbáltatásokkal teli háromnapos Auschwitzba tartó vonatút követett. Az általános emberi szenvedésen túl, a soá időszakában a nők speciális, csak őket érintő borzalmakon is keresztülmentek (493. old.). Ez és a munkaképes férfiak munkaszolgálati kötelezettsége az oka annak, hogy a szerző külön fejezetekben tárgyalja azokat a gyötrelmeket, amelyeket a zsidó nők a gettósítás, a deportálás és a munka-, illetve haláltáborokban elszenvedtek. A munkaszolgálatosok és a mentesítések révén a deportálásokat követően is Szombathelyen maradt zsidók sorsával a szerző ugyancsak önálló fejezetekben foglalkozik.

A szövetséges csapatok 1945 első felében a koncentrációs táborok túlnyomó többségét felszabadították. A nemzetközi segítségsszervezetek orvosi ellátásban részesítették a lágerek lakóit, akik ezt követően családtagjaik viszontlátásának reményében tértek haza korábbi lakóhelyeikre. A túlélők aránya Szombathelyen alig haladta meg az elhurcoltak tízedét (300 főt) és csak egy olyan család volt, amely-

nek mindegyik tagja túlélte a megpróbáltatásokat. A továbblépést nehezítette, hogy legtöbbjük lakása, üzlete, munkahelye a háború időszakában idegen kézre került, s az ingatlanokat később is csak néhány esetben kapták vissza eredeti tulajdonosaik. Az egyéni és hitközségi élet újrarendezésével párhuzamosan az emlékezet helyeinek kijelölésére is sor került. 1946 júliusában kegyeleti ünnepség keretében a kongresszusi zsinagóga mellett avatták fel a deportáltak emlékművét, egy évvel később pedig a vasi zsidó munkaszolgálatosok emlékművét leplezték le a Bercsényi utcai zsidó temetőben (603. old.). A *Szemtől szemben* című kiállítás és a fentiekben ismertetett, azonos című mű, a holokauszt utáni időszakban is folyamatosan csökkenő számú szombathelyi zsidóság emlékezhelye (*lieu de mémoire*). A tartalmi színvonal mellett erre az igényes kivitelezés is méltóvá teszi. Nem meglepő, hogy a Ferenczy Noémi-díjas Kassai Ferenc grafikai szerkesztő keze nyomát is magán viselő album 2016-ban elnyerte a magyarországi könyves szakmárgos elismerését, a Szép magyar könyv-díjat.

¹ Kirshenblatt-Gimblett, Barbara – Dombroszycki, Lucjan: *Image Before My Eyes. A Photographic History of Jewish Life in Poland, 1864–1959*. Schocken Books, New York, 1977.

Ormos Mária (Debrecen, 1930 – 2019, Budapest)

Borzasztó év! Telj már el! Szakadj véged! Szabadíts meg és föl rettenetes átkod pusztító idejétől! Mennyi halál! Mennyi pótolhatatlan embert, sugárzást, pozitív erőt ragadsz magaddal, vonsz ki ebből az általad árvává tett világból, hogy majd az akadémikus születési és halálozási évszámok formájában kend magadra a gyász téged is megőrkítő-kimerevítő fekete keretét.

Most már megoszthatjuk a címet, mert (ha igaz), senki nem tud az ideérkező tanácsot, bátorítást – szeretetet – kérő levelekre válaszolni: maria.ormos@t-online.hu.

S ha – hosszú, hősiesen viselt betegségéd okán – nem is válaszoltál, a tudat, hogy itt voltál maga volt a biztató válasz.

A magyar szellemi élet – sajnos a természetéhez tartozik – jól körülírható szelete, de egyetemessége most végzetesen meggyengült. Ahogy mi is, a *Múlt és Jövő* fogyatkozó alkotó közössége. (S bizony közönsége is.) Szellemi energiáiddal bátorítottad és legitimizáltad ügyünket, igazunkat.

A zsidó „mentalitásról” (16. évf. 2005. 4. sz. 7–12.) folytatható-e a *Múlt és Jövő* kulturális attitűdje? (21. évf. 2010. 4. sz. 98–101.) A gyilkosságról és a hazugságról (10. évf. 2000. 2. sz. 6–8.). Isten előtt minden ember egyenlő. És az ember előtt? (23. évf. 2012. 4. sz. 28–31.) A fortélyos miniszterelnök, Bethlen István gróf (24. évf. 2013. 4. sz. 14–19.). Kemény Simon. Dicsőítették, elárulták, meggyilkolták, rágalmazták, elfelejtették (25. évf. 2014. 4. sz. 36–52.). Micsoda – most már halhatatlan – oszlopok, s a könyv: *A történelem vonatán, Európa és Magyarország a 20. században*.

Ha volt párbeszéd, megbékélés, az a te barátságod, kézfogásod volt, amit nem sikerült általánossá – egyetemessé – tenni itt Magyarországon. Mindent megtettél, s ez a magatartás a történelem szakmai erkölcséhez is tartozik, hogy ez a hely és idő földolgozza múltját, s vele jobb és élhetőbb legyen.

Ha gyatékod velünk marad – mondaná a búcsúztató rutin. Pedig lehet, hogy mi meggyünk veled (hová?) az örökséged mutatta példa csillagútján.

A Múlt és Jövő közössége